

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN HALEP MEDRESELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİNE BİR BAKIŞ*

*A VIEW TO THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE
OPERATING ALEPPO MADRASAS IN MAMLUKS PERIOD*

Dr. Esra ATMACA

Diyanet İşleri Başkanlığı Sakarya Adapazarı İlçe Müftülüğü

Özet

Halep, Osmanlı hâkimiyetinden önce Memlûkler döneminde başşehir Kahire ve Dimaşk'ın ardından diğer bir önemli ilim merkeziydi. Bu dönemde faaliyet gösteren ilmi müesseselerin büyük çoğunluğu Zengîler ve Eyyûbiler'den devralınmış ve bu medreseler çoğunlukla devlet adamları tarafından inşa edilmiştir. Ancak bazen ilim erbabı kimseler de medrese inşâ ettirmiştir. Memlûk öncesi dönemde Halep'te özellikle Nureddin Mahmud Zengî ve Eyyûbî emîrleri tarafından pek çok medrese inşa edilmiştir. Bunların arasında daha önce diğer din mensuplarına ait bir ibadethane iken çeşitli gerekçelerle mescide çevrilip Müslümanların hizmetine verilenler, bunlar veya diğer bazı mescitlerin medreseye dönüştürülmesi ile oluşturulanlar ve bilhassa medrese olarak inşa edilenler bulunmaktadır. Medreseler genellikle bânîsinin ismiyle anılmış, bânîlerince tesis edilen vakıflar sayesinde ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu vakıf mülklerinin ekserisi gelir getiren türden gayrimenkullerden oluşmakta ve bu gelirler, hem sabit giderler hem de bazı özel durumlarda ek olarak tespit edilen giderler için harcanmaktaydı. Bu medreselerin büyük çoğunluğunda Şâfiî veya Hanefî ya da hem Şâfiî hem de Hanefî fıkına dair öğretim yapılmıştır. Mâlikî ve Hanbelî fıkının okutulduğu medreseler ise sınırlı sayıdaydı. Fıkıh ilminin öğretildiği bu umûmî medreselerde yoğun olarak tahsis edilen mezhebin fıkının okutulmasının yanı sıra diğer mezheplerin fıkı ve diğer ilimler de müfredâta yer alıyordu. Söz konusu medreselerin vakfiyelerinde gerek eğitim-öğretim gerekse idari konularla ilgili şartlar belirtilmiştir. Bunlar arasında okutulacak ders kitapları, dualarda yer alacak isimler gibi hususlar da yer alabilmiştir. Genel medreselerden başka dârülkur'an, dârülhadîs ve bîmâristân diye adlandırılan ihtisas müesseseleri de Halep ilmî hayatında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Halep, Medrese, Vakıf, Tarih

Abstract

Aleppo was important science center following Capital Cairo and Damascus in Mamluk Period before Ottoman. Operating the vast majority of scientific center inherited from Zengis and Ayyubis and these madrasas were often built by statemen. But sometimes scientist have built a madrasa. Before the Mamluk Period, many

* Bu makale yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

madrasas built by Nureddin Mahmud Zengi and Ayyubi Statemen. Some of them are given to the use of Muslims while previously belonging to other religions, these structures or those created converted the mosque madrasa and some of them were built as a private. Madrasas were named with the name of the founder and the needs of madrasas had been supplying thanks to foundation established by the founder. The majority of the foundation property was property income. This income was spent for both stationary and additional expenses. In the vast majority of these madrasas was trained law of Hanefî or Şâfiî, or both Hanefî and Şâfiî. There were very few madrasas in which were trained law of Mâlikî and Hanbelî. It were trained its law, law of other denominations and other branches of science in the general madrasas that taught Islamic law. Conditions were determined about education and administration of madrasas. It was required textbooks and names will be mentioned in prayer in these conditions. There were other specialized institutions outside the general madrasas in life sciences of Aleppo. They were darulquran, darulhadith and bimaristan.

Key Words: Mamluks, Aleppo, Madrasa, Foundation, History

GİRİŞ

İslâm tarihinde özellikle yükseköğretim düzeyinde eğitim-öğretim yapılan müesseselere *d-r-s* kökünden içinde ders okunan yer anlamında ism-i mekân olarak *medrese* denmektedir.¹ Erken dönem İslâm tarihinde ilk medrese örneği Mescid-i Nebevî ve burada yer alan Suffe oluşumudur.² Bundan sonra da İslâm'ın ilk yıllarından itibaren fethedilen şehirlerde öncelikle yapılan uygulama, bir cami kurulması ve bu sayede ibâdetle birlikte eğitim-öğretimin başlaması olmuştur. Dolayısıyla şehirlerde yapılan ilk faaliyet eğitim-öğretimle ilgili olmuştur. Zamanla eğitim-öğretim için özel müesseseler tesis edilmeye başlanmış, başlangıçta ibadet mekânı olmasının yanı sıra ilim merkezi olarak vazife gören mescidler/camiler, medrese olarak inşâ edilen binâların yapımından sonra da bu işlevlerini devam ettirmişlerdir.³

İslâm devletlerinde hükümdarlar veya ileri gelen devlet erkânı âlimlere her zaman değer vermiş, onları pek çok önemli göreve getirmiş, kurdukları müesseseler ile özgürce ve rahat bir şekilde ilmî faaliyetleri yerine getirmelerine zemin hazırlamış ve bu nedenle devletlerin başkentleri ilmin daha çok geliştiği yerler olmuştur. Bununla birlikte güvenli bir ortam ihtiyacı ve daha fazla hocaya, talebeye ulaşma gibi sebepler büyük şehirlerde yerleşimi artırmıştır. Söz konusu nedenlerle Memlûkler döneminde öncelikli ilim merkezi başkent Kahire olmuştur. Aynı şekilde ticarî faaliyetlerin güçlü olduğu şehirler de farklı kültürleri bir araya getirmesi sayesinde ulemânın yerleştiği yerlerden olmuştur. Halep de bu şehirlerden biridir.

Bu makalede öncelikle ilk medreselerin oluşumu hakkında kısaca bilgi verilip Osmanlı hakimiyetinden önceki Memlûkler döneminde faaliyet gösteren medreselerin genel özellikleri tanıtılacaktır. Daha sonra Halepli tarihçilerin verdiği bilgiler ışığında Halep medreselerinin tesisi, isimlendirilmesi, medrese vakfiyelerindeki hususların eğitim-öğretim ile ilgili olanlar ve

¹ Ebü'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Manzur el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), I-XVIII, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1997, IV, 329-330.

² Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII (Ankara 2003), 324. Suffe eğitimi ile ilgili olarak bk. Ali Akyüz, "Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa", *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, (ed. M. Faruk Bayraktar), İstanbul 2006, s. 23-36; Halis Ayhan, "İslâm Tarihindeki İlk Eğitim ve Öğretim Müesseseleri", *İslâm Medeniyeti*, III/30, Nisan-1973, s. 7-10.

³ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII (İstanbul 1993), s. 46-47. Mescidlerden medreseye geçiş sürecini değerlendiren Ahmed Çelebi, mescidlerdeki ilim halakalarına ilginin artması nedeniyle hem birden fazla kurulan halakalarda seslerin birbirine karışması, hem de namaz vakitlerinde namaz kılan cemâatin ibâdetlerine ilim halakalarından gelen seslerin zarar vermesi dolayısıyla ilim faaliyetlerinin medreseye intikal ettiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınevi, 1976, s. 108-109.

idaresi ile ilgili olanlar şeklinde ele alınması, medreselerin gelir ve giderlerine dair bilgilerin değerlendirilmesi suretiyle analizler yapılacaktır.

I. TARİHTE İLK MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihte ilk medreselerin ne zaman yapıldığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte kaynaklarda medrese adı ile anılan ilk binânın Ebû Bekir Ahmed b. İshâk (ö. 342/954) tarafından Nişâbur'da kurulan ve *dârüssünne* diye de anılan yapı olduğu,⁴ burada bin kadar öğrencinin öğrenim gördüğü ifade edilmektedir.⁵ Ancak bu medreseden biraz önce Semerkant'ta Sâmânî Emîri Ebü'l-Muzaffer İbn Ahmed b. Nasr b. Ahmed tarafından, İbn Hibbân (ö. 354/965) adına özellikle de hadis ehli için özel bir mekân yaptırıldığı ve İbn Hibbân'ın 330/941-42 yılına kadar burada ders verdiği kayıtlarda mevcuttur.⁶

Medrese denildiğinde sistemli bir müessesese olarak akla gelen ilk yapı ise Selçuklu veziri Nizâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından Bağdat'ta yapılan Nizâmiyye Medresesi'dir.⁷ (459/1066) Fakat Bağdat'taki bu medreseden önce başta az önce sözünü ettiğimiz Nişâbur'daki medrese olmak üzere Doğu İslâm dünyasında otuzdan fazla medrese olduğu da bilinmektedir.⁸ Ancak Nizâmülmülk'ten önce medrese tâbiri kullanılsa da bu kurumların iz bırakmayan sınırlı ve sathî müesseseler olduğu, bu türden gelişmemiş medrese örneklerinin Nişâbur'dan çok daha önce ortaya çıktığı, Nizâmülmülk'ün yaptırmış olduğu medresenin ise aralıksız eğitime devam eden, bütün köy, kent ve şehirlerde kurulan ve memleketin her köşesinde Müslümanların öğretimini gerçekleştirmeye çalışan düzenli bir oluşum olduğu ifade edilmektedir.⁹

İlk örneği Bağdat'taki Nizâmiyye Medresesi olan Selçuklular'ın kurduğu düzenli medrese sistemi ve vakıfları sayesinde âlimler geçim endişesi taşımaksızın ilimle meşgul olabilmekteydiler.¹⁰ Bu şekilde kendilerini geliştirip ilmî anlamda ilerleyen Selçuklular, İsmâîlî Fâtımîler'in Kahire'de kurdukları Ezher ve Dârülhikme isimli müesseseler vasıtasıyla yürüttükleri propagandaya karşı koymuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından tesis edilen devletler de onun bu faaliyetlerini örnek almışlardır.¹¹

⁴ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XXIII, 9. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981-1985, XVII, 170.

⁵ Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulvî), I-X, Kahire 1964-1976, 1992, III, 149; Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 324.

⁶ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî (İbn Asâkir) (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî), I-LXXX, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998, LII, 251. Semerkant'ta aynı dönemde kurulduğu tahmin edilen diğer medreseler hakkında geniş bilgi için bk. Osman Aydın, *Fethinden Samaniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 405-406.

⁷ Rivâyete göre Selçuklu Sultanı Alparslan Bağdat'ı ziyaret ettiğinde camiin etrafında dolaşan çoğu yalın ayak, üstü perişan gençlerden oluşan bir kalabalığı görünce onların kim olduğunu sormuş, gençlerin camide ders gören öğrenciler olduğunu öğrenince de bu öğrencilerin derslerini okuyacakları, konaklayarak yemeklerini yiyecekleri bir mekânın yapılmasını, bu kurulan müessesenin öğrenci ve öğretmenlerinin ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasını emretmiş ve bu iş için de veziri Nizâmülmülk'ü görevlendirmişti. Bk. Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, s. 197-201. Nizâmiye Medreselerinin önemi hakkında bk. Ahmet Ocak, "Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya)*, I (İslâmî İlimler), 2013, s. 441-462.

⁸ Nâcî Ma'rûf, *Medârisü kable'n-Nizâmiyye*, Bağdat: Matbaatu Mecma'i'l-İlmi'l-İrakî, 1973, s. 67-68.

⁹ Ziya Kazıcı, *Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 49.

¹⁰ Selçuklu dönemi Nizamiye Medreseleri hakkında bk. Ömer Menekşe, "Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXIX/3, 2003, s. 117-122.

¹¹ Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 324.

İslâm dünyasında Selçuklular'la başlayan medrese geleneği Zengîler ve Eyyûbîler tarafından devam ettirilmiş,¹² Suriye bölgesindeki Halep'te, Selçuklu Emîri Bedrüddevle'nin kurduğu Züccâciyye Medresesi hâriç olmak üzere ilk medreseler ise Nûreddîn Mahmûd Zengî tarafından kurulmuştur. Nureddîn Mahmûd Zengî, Bâtınîler'e karşı Ehl-i sünnet düşüncesini yaymak ve ülkede siyasî birliği oluşturma çabasının gereği olarak medreseler kurmaya özen göstermişti.¹³ Öyle ki Nûreddîn Zengî döneminde Suriye'nin bütün köy ve şehirlerinde medreselerin kurulduğu belirtilmektedir. Nûreddîn, Halep'te de dört medrese yaptırmıştı.¹⁴ Eyyûbîler zamanında Halep'te on beş fıkıh medresesinin bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵ İşte bu şekilde, önceki devletlerin medreselere verdiği önem sebebiyle Memlûk Devleti kurulduğunda ülkede pek çok medrese bulunmaktaydı.

II. DÖNEMİN MEDRESELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dönemin medreseleri başta fıkıh ilmi olmak üzere dinî ilimler ve Arap dili öğretimine dayanmaktaydı. Çoğunluğu dört mezhepten birine ait bir fıkıh medresesi hüviyetindeydi. Bazılarında ise iki¹⁶ veya dört mezhebin¹⁷ fıkıhı birlikte okutuluyordu. Medreseler her ne kadar belli mezheplere tahsis edilmiş olsa da bu, o medresede sadece o mezhebin fıkının öğretildiği anlamına gelmemektedir. Meselâ Hanefî mezhebine tahsis edilmiş bir medresede yalnızca Hanefî fıkıhı öğretilmiyordu. Bilakis hadis, tefsir, kıraat, mantık ve diğer derslerin yanı sıra diğer mezheplerin fıkıhı da bu kurumlarda okutulmuştur.¹⁸ Bu medreselerde öğrenim gören talebelere aldıkları fıkıh ağırlıklı eğitim nedeniyle *fakîh* denmekteydi.¹⁹ Yani bu öğrenciler fıkıhla meşgul oldukları için bu şekilde isimlendirilmişlerdi. Önceki asırlarda yalnızca belli bir seviyede olanlara verilen *fakîh* unvanı bu dönemde fıkıhla meşgul olanlar için kullanılmaktaydı.²⁰

Bu fıkıh medreseleri yanında *dârülkur'ân* ve *dârülhadîs* denen Kur'ân ve hadis ilimlerinin okutulması için tahsis edilen medreseler de vardı. Memlûkler zamanında medreselerin sayısı oldukça yüksek bir sayıya ulaşmıştı. Kahire ve Dımaşk'taki medreselerin yanı sıra diğer şehirlerde de çok sayıda medrese bulunuyordu.²¹ İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu dönemde vakif

¹² Ahmed Asfar, "el-Medrese (fi'l-hadâratî'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, XVIII, Dımaşk 2007, s. 232.

¹³ Abdüllatif Hamza, *el-Hareketü'l-fikriyye fi Mısır fi 'asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûki'l-evvel*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts., s. 82.

¹⁴ Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dımaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997, I, 332; Ebû Abdillâh İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), *el-A'lâku'l-hatîre fi zikri ümerâ'î's-Şâm ve'l-Cezîre*, (nşr. Yahya Zekeriyâ Abbâre), I-II, Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991, I/1, 244, 248, 257, 264; Ebû Zer Muvaffakuddin Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 884/1480), *Kümüzü'z-zehab fi târihi Haleb*, (nşr. Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr), I-II, Haleb: Dârü'l-Kalemî'l-'Arabî, 1996, I, 278, 287, 309. (Müellif daha sonraki dipnotlarda diğer bilinen ismi Sibî İbnü'l-Acemî olarak zikredilecektir). Ayr. bk. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 127.

¹⁵ Cengiz Tomar, "Suriye (Kültür ve Medeniyet/Eğitim ve Öğretim Fetihten Osmanlılar'a Kadar)", *DİA*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 557.

¹⁶ Beni'l-Acemî Medresesi Şâfiî ve Mâlikî, Seyfiyye Medresesi, Sultâniyye Medresesi Hanefî ve Şâfiî fıkıhına dair eğitim veriyordu. Bk. Sibî İbnü'l-Acemî, I, 294, 316, 332.

¹⁷ Salâhiyye Medresesi'nde dört mezhep fıkıhı öğretiliyordu. Bk. Sibî İbnü'l-Acemî, I, 335.

¹⁸ Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedreddin el-'Aynî ve eseruhû fi 'ilmi'l-hadîs*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 15.

¹⁹ İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (nşr. Süheyl Zekkâr), I-XII, Beyrut: Dârü'l-Fikr ts., X, 4367; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/1, 244; Sibî İbnü'l-Acemî, I, 278, 318, 354; Kâmil el-Bâlî el-Gazzî el-Halebî, *Nehrü'z-zehab fi târihi Haleb*, (nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's), 2. Baskı, I-III, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991-1992, II, 167-169.

²⁰ Hayrettin Karaman, "Fakîh", *DİA*, XII (İstanbul 1995), s. 127.

²¹ Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 750.

eserlerin ciddî mânâda artışını emîrlerin evlâtlarını güven altına alma endişelerine bağlamaktadır. Nitekim Memlûk emîrleri, evlâtlarına sultanların kötü davranmasından, mallarının müsâdere edilmesinden korktukları için birçok medrese, zâviye ve ribât yaparak bu müesseselere gelir getiren mallar vakfetmişler, kendi evlâtlarını da ya bu vakıflara mütevellî tâyin etmişler veya bu gelirlerden bir pay ayırarak vakıflara ve onlardan elde edilen gelirlere ortak kılmışlardı. Bu sayede emîrlerin mallarını müsâdere edilmekten korudukları görülmektedir. Ancak İbn Haldûn, bunun tek sebep olmadığını, varlıklı kişilerin hayır yapma konusunda da gayet istekli olduklarını vurgulamaktadır.²² Zamanla yaygınlaşan medrese tesisi Halep'te de devam etmiştir. Makalede bundan sonra Halep medreselerinin tesisi ve özellikleri ele alınacaktır.

III. HALEP MEDRESELERİNİN TESİSİ VE İŞLEYİŞİ

Bu başlık altında öncelikle Halep medreselerinin kuruluş aşamaları, ardından da dönemin Halepli tarihçilerinin vakfiyelerde belirtilen hususlar hakkında verdikleri bilgiler değerlendirilecektir.

A. Halep Medreselerinin Tesisi

Eyyübî devlet adamlarının yaptığı gibi Memlûk sultanları ve emîrler de medrese, cami, hankah ve zâviye gibi ilim ve kültür merkezleri inşâ ettirmek konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.²³ Memlûk sultanları medreselerin müderrislerini bizzat tâyin etmiş, talebe ve müderrislerin ihtiyaçlarını giderme hususuna da son derece önem vermişlerdir. Hatta bazı sultanlar medreselere gidip dönemin meşhur âlimlerinden ders dinlemişlerdir.²⁴

Halep'te Zengî ve Eyyübî devlet adamlarının birçok medrese kurdukları görülmektedir. Emîrlerin veya âlimlerin, var olan bir medreseye vakıflar tahsis edip destek olmak yerine yeni medrese kurma girişiminde bulunmuş olmaları dikkat çeken bir durumdur. Hz. Peygamber'in sadaka-i câriyenin önemini belirten hadisinin bu hususta etkili olduğu düşünülmektedir.²⁵

Halep'te medrese yapımı Memlûk öncesi dönemde özellikle Dımaşk ve Halep atabegi olarak görev yapan el-Melikü'l-Âdil Nûreddîn Mahmûd Zengî ve Eyyübî emîrleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Memlûkler döneminde varlığını sürdüren medreselerin çoğunun da Zengîler ve Eyyübîler döneminde yapıldığı görülmektedir. Nitekim Nûreddîn Zengî, Halep'te yerleşik olan Şîliğe karşı Sünnî inancı yerleştirme çabası içerisinde birçok yeni medrese kurmuştur. Ancak bundan önce de Mardin Artuklu hükümdarının emriyle Selçuklu Emîri Bedrüddevle tarafından tesis edilen ve medrese olarak Halep'te ilk kurulan müessese olan Züccâciyye Medresesi'nin inşâsı sırasında burada Sünnî eğitim yapılacak olması nedeniyle Şîî anlayışa mensup olan halk karışıklık çıkarmış, inşaatın gündüz yapılan kısımları gece bu gruplar tarafından tahrip edilmiştir. Buna bir çözüm arayan yetkililer âlim ve halk nazarında sözü geçer bir zât olan Şerîf Zühre b. Ali b. Muhammed el-İshâkî es-Sünnî'yi aracı kılarak bu

²² İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, II, 1019.

²³ Ebû Abdullâh Şemseddîn (Bedreddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (İbn Battûta) (ö. 770/1368-69), *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut: Dârü Sâdır, ts, s. 44; Yûsuf Dervîş Gavânime, *Târîhu şarkî'l-Ürdün fi 'asri devleti'l-Memâlîki'l-ülâ, Vizâretü's-Sekâfiyyetü ve'ş-Şebâb*, Ammân 1979, s. 133.

²⁴ Sıbt İbnü'l-Acemî, I, 284.

²⁵ Hadîs-i Şerîf'te şöyle buyrulmaktadır: "İnsan ölünce her amelinin (sevâbı) kesilir, sadece üç şeyden (amelinin sevâbı) kesilmez, devam eder): İstifade edilecek olan ilimden veya kendisi için akıp (devam edecek olan) sadakadan, yahut kendisine hayır duâda bulunacak olan hayırlı çocuktan." Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *Müsnedü'd-Dârimî, (Sünenü'd-Dârimî)*, (nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad 2000, *Mukaddime*, 46.

sorunu ortadan kaldırmışlardı.²⁶ Bundan sonra medrese tesis faaliyetleri Nûreddîn Zengî tarafından devam ettirilmiştir.

Zengîler döneminde Nûreddîn Zengî'nin bizzat kendisinin yaptırdığı Nûriyye²⁷ ve Asrûniyye²⁸ medreselerinin yanı sıra mescidden medreseye dönüştürdüğü medreseler de olmuştur. Meselâ Halâviyye Medresesi, mescidden medreseye Nûreddîn Zengî tarafından dönüştürülmüştür.²⁹ Söz konusu dönemde diğer ileri gelen zevatın yaptığı veya mescid iken medreseye dönüştürdüğü medreseler de olmuştur. Bunlardan Câveliyye Medresesi medrese olarak kurulmuşken Mukaddemiyye Medresesi ise mescidden dönüştürülmek suretiyle kurulmuştur.³⁰ Şuaybiyye Medresesi de Nûreddîn Zengî'nin Halep'e gelişi sonrasında mescidden medreseye dönüştürülmüştür.³¹

Zengîler'den Halep'i devralan Eyyûbîler döneminde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Gâzi'nin bizzat yaptırdığı Zâhiriyye³² ve Sultâniyye Medreseleri'nin³³ yanısıra daha çok emîrler tarafından medreseler kurulduğunu görmekteyiz. Haddâdiyye, Cürdikiyye,³⁴ Seyfiyye,³⁵ Şâzbahtiyye, Atabekiyye,³⁶ Tumâniyye,³⁷ Haşşâbiyye,³⁸ Buldûkiyye³⁹ ve Esediyye⁴⁰ gibi medreseleri emîrler; Beni'l-Acemî,⁴¹ Sâhibiyye, Revâhiyye,⁴² Dükâkiyye, Cemâliyye, Zeydiyye⁴³ medreselerini ise dönemin âlimleri ve/veya kadıları yaptırmışlardı. Bunlardan başka Eyyûbî Hükümdarı Selâhaddîn Eyyûbî'nin karısı Dayfe Hâtûn da bir medrese yaptırmıştı. Firdevs Medresesi diye bilinen bu medrese dönemin en büyük medreselerinden biri olmuştur.⁴⁴ Bu dönemde kurulan medreselerin neredeyse tamamına yakınının Hanefî mezhebine mahsus medreseler olduğu dikkati çekmektedir.⁴⁵

Memlûkler döneminde mevcut medreselerde eğitim-öğretim devam etmiş, ancak Moğol saldırıları nedeniyle şehrin diğer yerleri gibi birçok medrese de ya tamamen yıkılmış ya da ciddi anlamda hasar görmüştür. Bu dönemde kurulan medreseler⁴⁶ de önceki dönemlerde

²⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 241; Gazzî, II, 67.

²⁷ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 287; Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekafî İbnü'ş-Şihne, (ö. 815/1412), *Ravzü'l-menâzır fi 'ilmi'l-evâ'il ve'l-evâhir*, (nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, s. 111.

²⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 110; Gazzî, II, 111; Çakar, s. 129.

²⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 264; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 115; Çakar, s. 127.

³⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 353; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 118.

³¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 257; İbnü'l-Acemî, I, 309; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 112.

³² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 317; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 111-112.

³³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 294.

³⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 273, 275; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 117; Muhammed Hayreddin el-Esedî, *Ahyâü Haleb ve esvâkuhâ*, (nşr. Abdülfettâh Revvâs Kal'acı), Dimaşk: Dârü Kuteybe, 1990, s. 137, 170.

³⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 259; İbnü'l-Acemî, I, 316; Esedî, s. 177.

³⁶ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 345, 348, 368; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 116, 117.

³⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 278; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 354.

³⁸ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 355-356.

³⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 330; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 113; Esedî, s. 177.

⁴⁰ İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 113; Esedî, s. 94.

⁴¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332.

⁴² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 251, 255; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 288, 304.

⁴³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315-316, 366, 367.

⁴⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 323; Ferid Cuha, "el-Medârisü'l-eseriyye fi medîneti Haleb", *Awraq*, S. 5-6, Madrid: Agencia Espanola Cooperacion Internacional, 1982-1983, s. 74.

⁴⁵ Eyyûbîler devri medreseleri hakkında geniş bilgi için bk. Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 254 vd.

⁴⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Acar – M. Mesut Ergin, "Halep'te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, Diyarbakır: 2012, s. 1-36.

olduğu gibi emîrlar, âlim ve/veya kadılık görevinde bulunan kişiler tarafından yaptırılmıştır. Keltâviyye Medresesi Emîr Toktemir el-Keltâvî⁴⁷ ve Salâhiyye Medresesi Emîr Selâhaddîn Yûsuf tarafından⁴⁸ yaptırılmışken Nâsırıyye Medresesi, Kādilkudât Kemâleddîn İbnü'z-Zemlekânî'nin girişimiyle yahudilere ait bir havranın mescide ve ardından medreseye dönüştürülmesi suretiyle tesis edilmiştir.⁴⁹

B. Medreselerin İsimlendirilmesi

Halep'te Memlûkler döneminde faaliyet göstermiş olan medreselerin önemli bir bölümü bânîlerinin veya medreseye dönüştürenin isimleriyle adlandırılmışlardır. Şerefiyye, Nûriyye, Mukaddemiyye, Câveliyye, Şâzbahtiyye, Cürdikiyye, Beni'l-Acemî, Zâhiriyye, Seyfiyye, Atabekiyye, Revâhiyye, Tumâniyye, Dükâkiyye, Cemâliyye, Buldûkiyye, Esediyye, Kılıcıyye, Salâhiyye ve Keltâviyye Medreseleri bu medreseler arasında sayılabilir.

Bir kısım medreseler ise buldukları yerde yakın oldukları zenaat merkezlerinin adıyla anılmışlardır. Züccâciyye ve Haddâdiyye Medreseleri ilki cam eşyalar îmal edilen Züccâcîn Çarşısı,⁵⁰ ikincisi de Haddâdîn diye ifade edilen demirciler çarşısından dolayı bu isimleri almışlardır.⁵¹ Halâviyye Medresesi de içerisinde bulunduğu Halvâniyyîn Çarşısı'nın adıyla isimlendirilmişse de⁵² bir gelenek ve aynı zamanda vakıf şartı olarak önemli dinî günlerde tatlı/helva dağıtılan bir medrese olduğu için de bu isimle anıldığı düşünülebilmektedir. Ancak bu medresede önemli günlerde tatlı ikrâm edilmesinin onun tatlıcılar çarşısında bulunmasından kaynaklandığı anlaşılmakta, bu nedenle asıl izafetin bulunduğu yer yani tatlıcılar çarşısı anlamındaki Halvâniyyîn Çarşısı'na olduğu görülmektedir.

Bânîsi veya medreseye dönüştüren yerine müderrisinin adıyla meşhur olan medreseler arasında ise Asrûniyye Medresesi bulunmaktadır. Nûreddîn Mahmûd Zengî tarafından satın alınan bir evin medreseye dönüştürülmesi suretiyle kurulan ve Memlûkler döneminde önemli bir medrese olma özelliğini koruyan bu medrese, Nûreddîn Zengî'nin atadığı ilk müderrisi İbn Ebî Asrûn'a⁵³ nisbetle adlandırılmıştır.⁵⁴ Yine yapıldığı dönem daha eskilere dayanan fakat Nûreddîn Zengî döneminde medreseye dönüştürülen müessesese de, Nûreddîn tarafından atanan Şeyh Şuayb b. Ebi'l-Hasen'e nisbetle Şuaybiyye Medresesi diye anılır olmuştur.⁵⁵

C. Medreselerin Vakfiyelerinde Belirtilen Hususlar

1. Eğitim-Öğretim ile İlgili Olanlar

Fıkıh ağırlıklı eğitim veren bu medreselerin vakıf şartlarının arasında öncelikle hangi mezhep üzere eğitim yapılacağı belirtilirdi.⁵⁶ Mezhebin belirlenmesinden başka öğrenim düzeyinin belirlenmesi konusunda da şartlar koyulmuştur. Meselâ Asrûniyye Medresesi'nde

⁴⁷ Gazzî, II, 310; Çakar, s. 127.

⁴⁸ Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, I-IV, by.: Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907, III, 272; Gazzî, II, 147-148.

⁴⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 334.

⁵⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 241; Gazzî, II, 67.

⁵¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 348.

⁵² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 345.

⁵³ İbn Ebî Asrûn (ö. 585/1189) ilk olarak 545/1150 yılında Halep'e gelmiş, burada ders vermeye başlamıştı. Daha sonra Nûreddin Zengî ile birlikte Dımaşk'a gitmiş, burada da çeşitli yerlerde dersler vermiş, vakıfların nezâretini de üstlenmişti. İbn Ebî Asrûn 562/1167 yılında Halep'e dönünce Nûreddin Zengî Halep, Dımaşk, Hama, Humus ve Ba'lebek'te yaptırdığı medreselerdeki öğretim işleri ve hocaların seçimi konusunda onu görevlendirdi. Aynı zamanda Nusaybin, Sincar, Harran, Habur ve Râbiye gibi pek çok şehrin kadılıklarını da üstlenmiş, âdetâ bölgenin kādilkudâtı gibi görev yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Sâmi es-Sakkâr, "İbn Ebü Asrûn", *DİA*, XIX (İstanbul 1999), s. 423-424.

⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 332; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278.

⁵⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 257; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 309.

⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 332; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 367.

fakihlerin yetişmesi için iki mertebe⁵⁷ ihdâs edilmiştir.⁵⁸ İbn Tolun'un müderrislerin vazifelerini anlatırken değindiği üzere fıkıh medreselerinde birincisi başlangıç seviyesi olan mübtedî, ikincisi de ileri seviye olan müntehî olmak üzere iki grup öğrenci vardı. Müderris, öğrencilerin mertebesine göre dersin seviyesini belirliyordu. Buna göre O, mübtedî sınıfındaki öğrencilere kolay konuları anlatır, müşkil konulara hiç girmezken, müntehî düzeyindeki öğrencilere ise basit açıklamalar yapmaz, fıkıhın müşkilleri öğretirdi.⁵⁹

Medreselerde okutulması istenen dersler veya ders kitapları bazen vakıf şartları arasında yer alabiliyordu. Câveliyye Medresesi bânîsi Afîfüddîn Abdurrahmân el-Câvelî en-Nûrî, yaptırdığı medresede fakihlerin ve müderrisin Kur'ân'dan âyetler/sûreler okuyarak, medresenin bânîsine hediye etmelerini vakıf şartı olarak belirlemiştir. Yine Şerefiyye Medresesi'nin vakfiyesinde *Sahihu'l-Buhârî*'nin okunması istenmiştir.⁶⁰

Bazı vakfiyelerde fakihin o medresede beş vakit namazı kılması şartı konmuştur. On beş öğrenci kapasiteli Zâhiriyye Medresesi bu konuda bir örnektir. Revâhiyye Medresesi'nin vakıf şartları arasında ise buraya atanacak müderrislerin âlî ve nâzil isnâd arasındaki farkı bilen biri olması şartı yer almıştır.⁶¹

Bazı medreselerin vakıf şartlarında dikkat çeken bir husus da medrese dâhilinde edilen duâ esnasında, belki de devlet adamlarının müdâhalesiyle, önce devlet büyüklerinin isimlerinin anılmasının, vakıf bânîsinin isminin halife veya sultandan sonra zikredilmesinin şart koşulmuş olmasıdır. Meselâ Seyfiyye Medresesi'nin vakıf şartları arasında bânîsinden önce Abbâsî Halîfesi Nâsır-Lidînillâh'a ve dönemin sultanı her kimse ona duâ edilmesi, daha sonra bânîsine duâ edilmesi istenmiştir.⁶² Böyle bir uygulamanın o zamana kadar diğer medreselerdeki duâ usûlünden duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle getirilmiş olması muhtemeldir.

Sistemli bir eğitim-öğretimin uygulandığı bu medreselerde talebelerin konaklamaları için ihtiyaç duyulan yurt benzeri odalar da yer almıştır. Bu durumda medreselerde öğrenci sayılarının belli bir kontenjan dâhilinde sınırlandırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Söz konusu kütüphanelerde bulunan kitaplar genellikle vâkıfı tarafından vakfedilen çok değerli kitaplardan oluşmaktaydı. Bu eserlerin kaydı bir defterde tutulurdu. Meselâ Şerefiyye Medresesi vâkıfı medreseye birçok değerli kitap vakfetmişti. Aralarında *Müsnedü's-Şâfi'i*,⁶³ *el-Ümm*, *Tefsîrü's-Sa'lebî*, *el-Hâvi'l-kebîr*, *el-İbâne*, *Kütübü Sitte* gibi eserlerin bulunduğu bu kütüphânedeki eserler kayıt altına alınmış, ancak Timur'un Halep'i istilâsı (802/1399) sonrasında birçok değerli eser gibi bu eserler ve kayıtları da yok olmuştu.⁶⁴

⁵⁷ Burada mertebe ile, öğrencilere verilen eğitim düzeyleri kastedilmektedir.

⁵⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278.

⁵⁹ Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun (ö. 953/1546), *Nakdû't-tâlib li-zeğali'l-menâsib*, (nşr. Hâlid Muhammed Dehman, Muhammed Ahmed Dehman), Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1992, s. 152.

⁶⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315, 354.

⁶¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 304, 318.

⁶² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 316.

⁶³ İmâm Şâfi'i'ye nisbet edilen bu eser aslında talebesi Nîsâbü'rî'nin hocasından semâ yoluyla aldığı hadislerden oluşmaktadır.

⁶⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 314. Kütüphâneler genellikle medrese veya mescid bünyesinde olmakla beraber özel kütüphânelerin de varlığı bilinmektedir. Meselâ Mısır'da doğan ve Halep'te yerleşen Cemâleddîn el-Kıffî'nin (ö. 646/1248) sayısız kitap sahibi olduğu, onun cömertliği sayesinde insanların bu kitaplardan rahatça faydalanabildiği, kendisini kitaba adanmış olması sebebiyle evlenmekten vazgeçtiği, kitaplarının maddî değerinin elli bin dinar olduğu bilinmektedir. Onun kitap sevgisiyle ilgili pek çok ilginç hikâyeler anlatılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Selâhaddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, (nşr. İhsan Abbâs), I-IV, Beyrut: Dârü Sâdır, 1973-1974, III, 117-118. Ayrıca önceki dönemlere ait bazı özel kütüphânelerin de var olduğu, ancak çeşitli şekillerde tahrip edildiği de belirtilmiştir. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Salâh Kezâre, "el-Mektebetü fi Haleb", *Âdiyyâtü Haleb*, VIII-IX, Suriye 1998, s. 355-363.

Medreselerin bünyesinde genellikle yetim ve yoksul çocuklar için yapılan mektepler de yer almaktaydı.

2. Medreselerin İdaresi ile İlgili Şartlar

Bir müessesenin faaliyetlerini düzenli bir şekilde devam ettirebilmesi için yeterli ölçüde yönetici ve çalışanlara ihtiyaç vardır. İslâm dünyasında vakfın işlerini idare etmek için görevlendirilen kimseye *mütevellî* denmiştir.⁶⁵ Halep'te bu işi üstlenen kişilerin aynı zamanda *nâzır* olarak da görevlendirildiği görülmektedir.

İslâm tarihinde Allah'ın rızâsını kazanmak amacıyla kurulan vakıfların vâkıfları, bağışladıkları mekân veya kurdukları müessesede bazı şartların yerine getirilmesini istemişlerdir. Bu isteğin normal olduğu, zira emek ve çaba ile elde edilen gelirin bağışlanmasının ardından vefâtından sonra da onun uygun gördüğü şekilde sarf edilmesini istemesinin vâkıfın tabii hakkı olduğu, aksi takdirde çok önemli bu faaliyet ve hizmetlerin yapılmamış olacağı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.⁶⁶ Vakfın idaresi ile sorumlu olan mütevellî genellikle vâkıf tarafından atanmıştır. Vâkıflar, şartlarında mütevellî tâyini için belli sınırlar koyabilmiş, bazen bu görev belli aile mensuplarına münhasır kılınmıştır.⁶⁷

Asrûniyye Medresesi'nde ilk görev alan ve hem müderrislik hem de nâzırlık vazifesini üstlenen İbn Ebî Asrûn'un, medresenin kapısında kaydedilmiş olan vakıf şartını içeren yazıya göre burada nâzır olduğu ifade edilmiştir. O, söz konusu görevlerini Dımaşk'a gidene kadar sürdürmüştür.⁶⁸ Bu bilginin geçtiği kaynakta ard arda gelen iki cümlenin ilkinde nâzır, ikincisinde mütevellî kelimesi kullanılmıştır. Biz İbn Ebî Asrûn'un Halep ve civardaki pek çok medresenin nâzırını görevlendirildiğini biliyoruz.⁶⁹ Dolayısıyla sorumlu olduğu medreselerden biri de Asrûniyye Medresesi'ydi. Bu genel vazifesine ilâveten ayrıca ders de verdiği bu medresenin vakfının mütevellîsi olarak görev yapmaktaydı.

Vâkıf bazen birden fazla kişinin beraberce nâzırlık yapmasını şart koşabiliyordu. Bu durumda nâzırlık ikisinden birinin vefâtına kadar müşterek devam edip sonra tek kişiyle sürdürülmüştür. Zâhiriyye Medresesi'nin idaresi buna örnek teşkil etmektedir. Burada ilk olarak Bahâeddîn Yûsuf İbn Şeddâd (ö. 632/1234) ve Şerefeddîn Ebû Tâlib İbnü'l-Acemî medrese nâzırlığına ortak olarak atanmış, İbn Şeddâd'ın vefâtından sonra ise Şerefeddîn Ebû Tâlib tek başına görev yapmak üzere yetkili kılınmıştır.⁷⁰ Şerefeddîn'den sonra da bu görev Benî'l-Acemî ailesi mensuplarının elinde olmaya devam etmiştir.⁷¹

Bir âlim, bir medresede müderris olarak görev yaparken başka medrese veya medreselerin nâzırını olabiliyordu. Meselâ Asrûniyye müderrisi Şerîf el-Hüseynî ve onun yeğeni Kadı Emînüddîn, buradaki görevlerinin yanısıra Zâhiriyye Medresesi'nin nâzırlığını yapmışlardı.⁷²

Bazen nâzırlığın vâkıfın ailesine mensup olması gerektiğine dair itirazlar da olmuştur. Tumâniyye Medresesi'nin müderrisi Şemseddîn İbn Emîri Hâc el-Hanefî ders vermenin yanı sıra medresenin nâzırlığı ile de görevlendirilmişti. Sonra itiraz olmuş olmalı ki Ebû Bekir b.

⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Nazif Öztürk, "Mütevellî", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 217-220.

⁶⁶ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 271.

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355), *Fetâvâ's-Sübkî*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts., II, 43-46.

⁶⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 245.

⁶⁹ İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehâb*, s. 111. Geniş bilgi için bk. Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn", *DİA*, XIX (İstanbul 1999), s. 424.

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 317.

⁷¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318.

⁷² Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 88.

Muhâcir tarafından çağrılmış, konu hakkında yapılan görüşme neticesinde nâzırlık Tumân'ın ailesine tevdi edilmişti. Şemseddîn ise ders vermeye devam etmişti.⁷³

Bir cemâatin büyüğü, bir topluluğun başkanı, başkan vekili veya temsilcisi olan kimse diye tanımlanan *nakîb*, genel mânâda Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin neseblerini tesbit etmek, Ehl-i beyt'in hukukuna dair meseleleri hükme bağlamak görevi olan nikâbet teşkilatı sorumlusu anlamına gelmekle beraber İslâm tarihi boyunca askeriye, tekke, posta teşkilatı, fütüvvet kurumu gibi birçok oluşumda *nakîb* adlı görevlilere tesâdüf edilmektedir.⁷⁴ Kaynaklarda sadece Halep medreselerinden Halâviyye Medresesi'nde *nakîb* adı verilen görevli hakkında bir kayda rastlamış bulunmaktayız. Medrese nakîbi Ebû Bekr el-Mücellid el-Hanefî, buradaki fakihlerin nakîbidir ve medrese içerisinde kendisine ayrılan mekânda kitap ciltleme işiyle meşgul olmaktadır.⁷⁵ Ayrıca nakîb, öğrencilere günlük okuyacakları Kur'ân âyetlerini dağıtan kişi olarak da tanıtılmıştır.⁷⁶ Görüldüğü üzere nakîb kavramı burada yaygın anlamından farklı kullanılmıştır.

Bunlardan başka Revâhiyye Medresesi vakfiyesinde bu medresenin yönetimine bir "idareci mutasarrıf" atanmaması şartı da yer almıştır. Burada "tasarruf yetkisi elinde olan" anlamına gelen mutasarrıf, vakfın gelirlerinden faydalanabilecek kişiyi ifade etmektedir. Nitekim bazı vakıflarda vâkîfın ailesine veya belki bazen de başka kişilere tasarruf yetkisi verilmektedir. Bu medresede buna engel olunmak istendiği görülmektedir.

D. Medreselerin Gelir ve Giderleri

1. Medreselerin Gelirleri

İslâm dünyasında müesseseler oluşmaya başlayınca bu müesseselerin ihtiyaçları için vakıf sisteminin işletilmesi, onların sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamıştır. "Allah'ın rızâsını kazanmak için onun verdiği nimetleri, o nimetlerden mahrum olan kullarına tahsis etmek" şeklinde kısaca tanımı yapılan vakıflar önceleri mâbedler, yollar, kuyular, havuzlar, köprüler gibi daha çok günlük hayatı kolaylaştırmak için kurulmakta iken, sonraları hamamlar, kervansaraylar, imâretler, medreseler, mektepler, kütüphâneler, tekkeler gibi çoğunluğu ilmî ve sosyo-kültürel hayatın parçası olan müesseseleri ayakta tutmak için oluşturulmuştur.⁷⁷

İslâm devletlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden başlamak üzere bu sistem yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'de kendisine ait hurma bahçesinden elde edilen kazancı İslâm'ın korunması için gerekli görülen yerlere sarfedilmek üzere vakfettiği kaynaklarda yer almaktadır. Yine O'nun Fedek⁷⁸ hurmalığının gelirlerini de yolculara vakfettiğini bilmekteyiz. Hz. Ömer'in de bir hurmalığını Müslümanlar'ın yararına bağışlamak istemesi ve bunu nasıl yapacağını Hz. Peygamber'e sorması üzerine O (s.a.s.) "Aslını koru, o satılmaz, bağışlanmaz ve miras yolu ile intikâl etmez, gelirlerini fakirlere tahsis et." buyurarak vakıf anlayışını en güzel şekilde ifade etmiştir.⁷⁹

⁷³ Sıbt İbnü'l-Acemî, I, 355.

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Gülgün Uyar, "Nakib", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 321.

⁷⁵ İbnü'l-Ađîm, *Buğyetü't-taleb*, X, 4367.

⁷⁶ Donald P. Little, "Notes on Mamluk Madrasah", *Mamluk Studies Review*, VI: Middle East Documentation Center The University of Chicago, Chicago 2002, s. 11.

⁷⁷ Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul : MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007, s. 218.

⁷⁸ Hayber'in fethinden sonra barış yoluyla alınan ve yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edilen köy.

⁷⁹ Buhârî, "Vesâyâ", 22, 28; Geniş bilgi için bk. İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi II*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1994, s. 61. Ayr. bk. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts., s. 10.

Bundan sonraki süreçte de tüm Müslümanlar ve Müslüman devletler bu sistemi kullanmışlardır. Ancak vakıf hukûkunun teşekkülü Abbâsîler döneminde gerçekleşmiştir. Hatta bu konuda müstakil bir daire kurulduğu da ifade edilmektedir.⁸⁰

Memlûkler döneminde eğitim-öğretimin başlıca merkezi olan medreseler de, varlıklarını genellikle medreseyi kuran bânîsinin, bazen de diğer devlet adamlarının veya zenginlerin kurdukları vakıflara borçlu olmuşlar ve bu vakıflar sayesinde eğitim-öğretimi sürdürebilmişlerdir. Müderrisler, talebeler ve hizmetlilerin ödenekleri ve medresenin bütün ihtiyaçları medresenin gelirlerinden karşılanırdı. Söz konusu gelirler az önce de bahsettiğimiz gibi medreseyi yaptıran kişinin oraya vakfettiği mallardan sağlanırdı. Bu vakıflar çeşitli şekillerde gelir getiren türde mallardan oluşmaktaydı.

Medrese vakıflarını, vâkıfı hâricinde bazen yönetim ve müderrisliği de devralan çocukları arttırabilmiştir. Bunun örneğini de Şerefiyye medresesinde görüyoruz. Nitekim medresenin vâkıfının oğlunun kızı yani torunu olan Âişe'nin vakıf mallarını arttırdığı bilinmektedir.⁸¹ Bu hanımın, bu aileye mensup Halepli meşhur muhaddis Burhâneddîn el-Halebî'nin annesi olduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak vakıf sisteminde vakfedilen mallar menkul ve gayrimenkul olarak sınıflandırılabilir. Vakıf mallarının en çok karşılaşılan türlerinden biri ise arazi şeklindeki vakıflardır. Ele aldığımız şehir Halep'e baktığımızda da vakıf mallarının daha çok arazi şeklinde olduğu görülmektedir. Halep'teki medreselere vakfedilen bu araziler Halep'in içinde veya dışında olabiliyordu. Bu arazilerden *icâre* denilen kiralama usûlüyle gelir elde edilmekteydi.⁸² Buna dair örneklerden birini Zâhiriyye Medresesi'nde görmekteyiz. Zâhiriyye Medresesi'nin yanında medresenin vakfına ait olan bir bostan bulunmaktaydı. Bu bostan, Akça Hâzindâr diye bilinen Yeşbek'in hazinedarına kiraya verilmiştir.⁸⁴

Vakıf mallarının korunması, kiraya verilmesi, vakfın hâsılâtının toplattırılıp satılması gibi hususlar ancak mütevellîsi tarafından yapılabilirdi.⁸⁵

Vakfedilen gayrimenkullerin bir kısmı da çarşı, dükkân veya hamamlardan oluşmaktaydı. Bunlardan bir kısmı tamamen bir kısmı da belirli oranda hisselerle ayrılmak sûretiyle vakfedilmişlerdir. Şerefiyye Medresesi'ne vakfedilen Avâfî ve İbnü'l-Acemî Hamamları,⁸⁶ Asrûniyye Medresesi'ne vakfedilen dükkânlar,⁸⁷ Beni'l-Acemî Medresesi'ne vakfedilen Hevâ Çarşısı'ndaki ve Süveykatü Hâtim'deki dükkânlar,⁸⁸ Cemâliyye Medresesi'nin vakfı Bankûsâ'daki Eski Hamam,⁸⁹ Esediyye Medresesi'nin vakfı olan dükkânlar,⁹⁰ Zâhiriyye Medresesi'ne vakfedilen Zâhir Çarşısı⁹¹ gelirleri medreselere kalmak sûretiyle kiraya verilmişlerdir. Dükkânların kiraya verildiğine dair sonucu bununla ilgili kayıtlardan anlıyoruz. Mesela Timur hâdisesinden sonra Halep'te bulunan Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003, s. 76.

⁸¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 312.

⁸² Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 131-132.

⁸³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279, 317; Ferid Cuha, "el-Medârisü'l-eseriyye fî medîneti Haleb", *Awraq*, S. 5-6, s. 75.

⁸⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318.

⁸⁵ Vakıflarla ilgili Osmanlı Dönemi'ne ait hükümler için bk. Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kitaphânesi, 1940, s. 134 vd.

⁸⁶ Gazzî, I, 253.

⁸⁷ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279.

⁸⁸ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332-333.

⁸⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 367.

⁹⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 301.

⁹¹ Bu çarşı harap olunca Çakmak ed-Devâdâr onu tamir etti. Sonra da yarısını Dımaşk'taki medreseye yarısını da bu medreseye tahsis etti. Bk. Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318-319.

Mahmûdî'nin Asrûniyye Medresesi'ne ait çarşıyı yenilediği ve düşük bir ücretle kiraya verdiği bilgisi bunlardan biridir. Tarihçi Ebû Zer Sibt İbnü'l-Acemî onun bu tutumunu medresenin gelirlerinin azalmasına yol açtığı için eleştirmiştir. Zeyneddîn İbnü'l-Harazî'nin bu hususu, el-Melikü'l-Müeyyed'in sır kâtibi Kadı Nâsirüddîn el-Birzâlî'ye iletlediği ve ondan bu konuda bir değişiklik yapılması konusunda yardım istediği bilinmekte,⁹² ancak bir sonuç alınıp alınmadığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

Vakfa gelir getiren kaynaklardan bir diğeri ise değirmenlerdi. Mukaddemiyye Medresesi'nin Kuveyk Nehri üzerindeki bir değirmeni,⁹³ Beni'l-Acemî Medresesi'nin yine aynı bölgede bir değirmenin altında bir hissesi,⁹⁴ Buldûkiyye ve Firdevs medreselerinin aynı değirmende hisseleri bulunmaktaydı.⁹⁵ Medreselere vakfedilen bu değirmenlerin nasıl işletildiğine dair kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Kiraya vererek mi yoksa bir görevli eliyle işletilerek mi kullanıldığı net bir şekilde bilinmemektedir.

Medrese veya diğeri müesseselerin vakıf malları bazen insanlar tarafından gasp edilmiştir. Mescidden medreseye çevrilen Şuaybiyye Medresesi'nin Azâz beldesinde bulunan vakıf mülkünün belli bir süre sonra gasp edildiği kaynaklar tarafından ifade edilmektedir.⁹⁶

Görüldüğü gibi diğeri İslâm şehirlerinde olduğu gibi Halep'te de kültürel müesseselerin sorunsuz bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi ve âlimlerin de geçim endişesi taşımadan ilimle meşgul olabilmeleri için elzem olan vakıf sistemi ilmî ve kültürel hayatın gelişmesinde en önemli etkenlerden olmuştur.

2. Medreselerin Giderleri

a. Sabit Giderler

İlim müesseselerini tesis eden vâkıfların, medreselerin giderlerinin karşılanması için küçüklü-büyükü kıymetli vakıflar tahsis ettikleri bilinmektedir. Vakıflardan elde edilen bu gelirler öncelikle medresedeki yeme, içme, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçlar için harcanmaktaydı. Bunlardan sonra da müderrislerin maaşları ve talebelerin bursları ödenmekteydi.

Söz konusu dönemde Dimaşk'taki Necîbiyye Medresesi müderrislerinin⁹⁷ ve Emîr Cemâleddîn Medresesi müderrislerinin 300 dirhem,⁹⁸ Nâsiriyye Medresesi müderrislerinin ise 200 dirhem aldığı kaynaklarda ifade edilmekte, dolayısıyla ücretlerin kesin bir sınırının olmadığı, vakfın gelirleriyle orantılı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Neticede Halep'teki müderrisler de 200-300 dirhem veya vakıf gelirlerine göre bundan daha fazla veya az maaş almışlardır. Zâhiriyye Medresesi ile ilgili bir kayıta ise müderrislerden Şerefeddîn ed-Dâdîhî'ye 4000 dirhem ödeme yapıldığı, hatta onun bundan memnun kalmadığı, medresenin mütevellîsi Şerefeddîn el-Ensârî'nin de bu durumdan yakındığı ifade edilmiştir.⁹⁹ Burada yapılan ödeme muhtemelen müderrisin maaşından ziyade fakîhlere ödenecek burs veya medresenin diğeri giderlerinin karşılanması amacıyla olmalıdır.

⁹² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279.

⁹³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 353.

⁹⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332-333.

⁹⁵ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 331.

⁹⁶ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 309.

⁹⁷ Meşhûr tarihçi İbn Hallikân'ın oğlu İbn Mûsâ, Dimaşk'taki Necîbiyye'de müderris iken bu maaşı alıyordu. Bk. Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, (nşr. İhsan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dârü Sâdır, 1900-1994, IV, 10.

⁹⁸ Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrizî (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hitât ve'l-âsâr*, (nşr. Muhammed Zeynühum- Mediha eş-Şerkâvî) I-III, Kahire 1998, II, 402.

⁹⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 300.

Medreselerde ücret almadan gönüllü olarak ders veren âlimler de olurdu. Meselâ Revâhiyye Medresesi'nde IX/XV. yy.'da Şeyh Abdürrezzak eş-Şirvânî gönüllü olarak ders vermiş,¹⁰⁰ Şeyh Şemseddîn el-Gazzî, Câmî'u'l-Kebîr'de yetimleri Allah rızâsı için okutmuş, hatta onların yeme ve içmesi için tasaddukta da bulunmuştu.¹⁰¹ Ayrıca Şerefiyye Medresesi'nde Timur'un Halep'i istilâsından (801/1399) önce gönüllü kişilerce ders verildiği de aktarılmaktadır.¹⁰²

b. Ek Giderler

Medreselerin standart giderleri yanında belirli zamanlarda belirli yerlere harcanmak üzere bütçe ayrılmasını gerektiren durumlar da olmaktadır. Bu zorunluluk özellikle vakıf şartı olarak belirlenen uygulamalardan kaynaklanmaktaydı. Bunlar belli günlerde ikrâm edilen yemek veya tatlılar, yine belli günlerde müderris veya fakîhlere fazladan yapılan ödemelerden oluşmaktaydı. Meselâ adını bu uygulamadan almış olabileceği söylenen Halâviyye Medresesi vakfında Melîk Nûreddîn Mahmûd Zengî, her yıl Ramazan ayının yirmi yedisi Kadir Gecesi'nde, Şâban ayının on beşinci gecesinde, mevlid ve bayramlarda bolca kadayıf dolması yapılarak çoğunluğu talebe ve fakîhlerden oluşan cemâate ikrâm edilmesini,¹⁰³ câmekiyyelerin¹⁰⁴ bol tutulmasını, Ramazan ayında fakirlere yemek dağıtılmasını, özel bazı günlerde müderrislere daha fazla ücret ödenmesini, Ramazan ayındaki yemek harcamaları için müderrise 3000 dirhem ödenmesini şart koşturmuş.¹⁰⁵ Burada ücretin müderrislere ödeniyor olması ihtiyaçların belirlenmesi ve karşılanması ile onların ilgilenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bayramlarda yine ilâve olarak müderris kanalıyla medreseye yapılan ödemeler sayesinde meyve, yemiş gibi yiyeceklerin alınması sağlanırdı.¹⁰⁶

Fıkıh eğitimi aldıkları için fakîh diye adlandırılan talebelere düzenli ödenen miktar dışında bazen ilâve ödemeler de yapılırdı. Meselâ kış mevsiminde kışlık giysileri için bütçe ayrılırdı. İlkbahar ve sonbaharda meyve ve ilaç gibi ihtiyaçları için ayrılan meblağ da giderler arasında yer alırdı.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 306.

¹⁰¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 399.

¹⁰² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315. Müderrislerin ne zamandan beri ücretli görev yapmaya başladıkları konusunda araştırmacılarca bazı etkenlerden bahsedilmiştir. Birincisi, çok erken zamanlardan beri bazı Müslümanlar'dan sırf gelir elde etmeleri karşılığında mescidlerde oturup insanlara telkînâtta bulunmaları istenmiş, özellikle de siyasî liderlerin bu yolla görüşlerini halka empoze etmeye çalıştığı görülmüştür. İkincisi, Müslümanlar ilmî gelişme ve tercüme faaliyetleri için gayr-i müslimlerden yardım almışlar, bu gayr-i müslimlere de vazifeleri karşılığında cömertçe ücretler verilmiştir. Neticede ilmî faaliyetler karşısında ücret ödenmesi uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Geniş bilgi için bk. Ahmed Çelebi, s. 237. Ancak bu görüşün aksine daha Hz. Ömer döneminde fethedilen bölgelerin merkez camilerine bizzat onun tarafından Kur'an ve dinî ilimleri öğretmek üzere muallimler gönderildiği, üstelik bu sahâbîlere çok yüksek oranda maaş bağlandığı ifade edilmektedir. Bu muallimlerin vali ile aynı maaşı aldığı, valinin maaşının da bir koyunun bedelinin çeyreği kadar olduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. M. Mahfuz Söylemez, "İslâm'ın Erken Döneminde Kur'an Eğitimi" *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006, 2007*, s. 143-152.

¹⁰³ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 265.

¹⁰⁴ Câmekiyye, vakıflardan veya devlet bütçesinden verilen aylık anlamında kullanılan bir İslâm hukuku terimidir. Farsça'da "elbise parası; hizmetçilere verilen ücret, maaş" anlamlarına gelen câmegî kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir. Câmekiyye'nin buradaki anlamı vakfın gelirlerinden ödenen maaştır. Câmekiyye hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Câmekiyye", *DİA*, VII (İstanbul 1993), s. 45-46. Bayramlarda veya diğer özel günlerde talebe veya müderrislere bu ödemenin normalden fazla yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 265; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 341-342; Gazzî, II, 167-169.

¹⁰⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 265.

¹⁰⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, I/1, 265; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 341-342; Gazzî, II, 167-169.

Vakıf sistemi sayesinde medreselerin elde ettiği gelirler ile tüm bu ihtiyaçlar giderilebilmiştir.¹⁰⁸ Vakıf gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda ilâve bir destek alınmıyorsa, alındıysa hangi yollara başvurulduğu hususunda ise kaynaklarda açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹ Ancak Halep'in XIX. yy.'daki durumu hakkındaki kayıtlarda buna dair bilgiler yer almaktadır.¹¹⁰

SONUÇ

Halep'te özellikle Zengîler ve Eyyûbîler döneminde çok sayıda medrese inşa edilmiş, bu medreselerin faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra Memlûkler döneminde de medreseler kurulmaya devam edilmiştir. Bunların arasında daha önce diğer din mensuplarına ait bir ibadethane iken çeşitli gerekçelerle Müslümanların hizmetine verilip mescid olarak faaliyet göstermeye başlayanlarla birlikte bu mescidler veya diğer bazı mescidlerin medreseye dönüştürülmesi ile oluşturulanlar ve bilhassa medrese olarak inşa edilenler bulunmaktadır. Tesis edilen medreselerin genellikle bânîsinin ismiyle isimlendirildiği, medresenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vâkıfı tarafından çoğunluğu gayrimenkullerden oluşan gelir getiren türden vakıflar tahsis edildiği, bu gayrimenkullerden genellikle kiraya verilmek suretiyle istifade edildiği ve bu sayede ilim talebeleri ve hocalarının geçim endişesi taşımaksızın ilmî faaliyetlerde bulunabildikleri görülmüştür.

Medreselerin vakfiyelerinde gerek eğitim-öğretim gerekse idaresi ile ilgili şartların yer aldığı; bazen derslerde okutulacak kitapların, bazen medresede yapılacak dualarda zikredilecek olan kişilerin kim oldukları ve hangi sırayla duada yer alacaklarının bile söz konusu şartlar arasında yer alabildiği anlaşılmıştır. Medreselerin giderlerinin bir kısmı düzenli olarak harcama yapılan kalemlerden oluşmakta iken bir kısmı özel bazı günlerde harcanması üzere tespit edilen giderlerden oluşmuştur.

İleri düzeyde eğitim verilen medreselerin daha çok bir fıkıh medresesi hüviyetinde olduğu, bu medreselerde genellikle bir, bazen iki, nadiren de olsa bazen de dört mezhebin fıkının birlikte okutulduğu; mensup olunan mezhebin fıkının yanı sıra diğer mezheplerin fıkı, hadis, tefsir, dil, kıraat derslerinin de müfredatında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu fıkıh medreselerinin mezheplerinden ve mezheplere kâdîkudâtlık makâmının ihdâs edilme süreçlerinden, ele aldığımız dönemde Halep'te Hanefî ve Şâfiîliğin daha fazla yayıldığı, diğer iki mezhep olan Mâlikî ve Hanbelîliğin mensuplarının ise daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

¹⁰⁸ Memlûk Dönemi vakıflarıyla ilgili geniş bilgi için bk. M. M. Emin, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'îyye fi Mısır: 648-923/1250-1517*, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1980.

¹⁰⁹ Osmanlı müesseselerinde vâkıf tarafından vakfın kullanımına tahsis edilen gelirler genellikle ihtiyaçlarla aynı düzeyde olmaktadır. Hatta olağanüstü hallerde kullanılmak üzere ihtiyat fonu bile oluşturulmaktaydı ki buna da zevâid denilmektedir. Bk. Tahsin Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi* (12-15 Nisan 1999), 2001, s. 133-143.

¹¹⁰ Bu bilgiler ışığında vakıfların en büyük gider kalemini oluşturan vakıf gayrimenkullerinin tamir ve bakımı konusunda huluvvü'l-örffî ve hukr uygulamalarının zorunlu hale geldiği görülmüştür. Buna göre zaman geçtikçe yıpranıp harap olan hizmet binaları ve gelir getiren yapıların tamir ve bakımı şahıslar tarafından büyük masraflar yapılarak yerine getirilmmişti. Neticede de söz konusu şahıslar, yapmış oldukları masraflar karşılığında huluvvü'l-örffî denen bir hakka sahip olmuşlardı. Bu durumda arazinin mülkiyeti vakfa ait olmaya devam ederken, şahıslar buralardaki dükkanlar üzerinde süreklilik gösteren bir hakka sahip oluyor, bu hakkını satabiliyor veya kiraya verebiliyordu. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Kaback, "177 Numaralı Halep Şer'îye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/8, 2013, s. 1117-1135.

KAYNAKÇA

- ACAR, Abdurrahman – M. Mesut Ergin, “Halep’te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, Diyarbakır: 2012, s. 1-36.
- AHMED ÇELEBİ, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınevi, 1976.
- AHMED İSÂ, *Târîhu’l-bîmâristânât fi’l-İslâm*, 2. Baskı, Beyrut: Dârü’r-Ra’îdî’l-Arabî, 1981.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Câmekiyye”, *DİA*, VII (İstanbul 1993), s. 45-46.
- AKYÜZ, Ali, “Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, (ed.M. Faruk Bayraktar), İstanbul 2006, s. 23-36.
- ASFAR, Ahmed, “el-Medrese (fi’l-hadâratî’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye)”, *el-Mevsû’atü’l-‘Arabiyye*, XVIII, (Dimaşk 2007), s. 231-233.
- AYDINLI, Osman, *Fethinden Samaniler’in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- AYHAN, Halis, “İslâm Tarihindeki İlk Eğitim ve Öğretim Müesseseleri”, *İslâm Medeniyeti*, III/30, Nisan-1973, s. 7-10.
- BALTACI, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *DİA*, XXVIII (Ankara 2003), s. 323-327.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi (ö. 256/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, I-VIII, (Muhammed Özdemir), İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1979.
- CEBECİ, Suat, “Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektep’ten Nereye?”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, s. 1197-202.
- CUHÂ, Ferîd, “el-Medârisü’l-eseriyye fi medîneti Haleb”, *Awraq*, S. 5-6.: Madrid: Agencia Espanola Cooperacion Internacional, 1982-1983, s.65-78.
- ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî es-Semerkandî (ö. 255/868), *Müsnedü’l-Dârimî (Sünenü’l-Dârimî)*, (nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad 2000.
- EBÜ’L-FİDÂ, el-Melîkü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fi ahbâri’l-beşer*, I-IV, by.: Matbaatü’l-Hüseyniyye, 1907.
- EMİN, Muhammed Muhammed, *el-Evkâf ve’l-hayâtü’l-ictimâ’iyye fi Mısır: 648-923/1250-1517*, Kahire: Dârü’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1980.
- ESEDÎ, Muhammed Hayreddin, *Ahyâü Haleb ve esvâkuhâ*, (nşr. Abdülfettâh Revvâs Kal’acî), Dimaşk: Dârü Kuteybe, 1990.
- GAZZÎ, Kâmil el-Bâlî el-Halebî, *Nehrü’z-zeheb fi târihi Haleb*, (nşr. Mahmûd Fâhûrî - Şevki Şa’s), 2. Baskı, I-III, Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 1991-1992.
- HAMZA, Abdüllatîf, *el-Hareketü’l-fikriyye fi Mısır fi ‘asreyni’l-Eyyûbî ve’l-Memlûki’l-evvel*, Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, ts.
- HİLMİ EFENDİ, Ömer (1307/1889), *İthâfü’l-ahlâf fi ahkâmi’l-evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.
- HÜSEYNÎ, Muhammed Ebü’l-Ferec el-Hatîb, *Dârü’s-sünne Dârü’l-hadîsi’n-Nûriyye bi Dimaşk târihuhâ ve terâcimü şüyühihâ*, Dimaşk: Dârü’l-Beşâir, 2002.
- İBN ASÂKİR, Ebü’l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşki eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* (nşr. Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî), I-LXXX, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1998.

- İBN BATTÛTA, Ebû Abdillâh Şemseddîn (Bedreddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-69), *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliiyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), I-II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, (nşr. İhsan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dârü Sâdır, 1900-1994.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), I-XVIII, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1997.
- İBN ŞEDDÂD, Ebû Abdillâh İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i'ş-Şâm ve'l-Cezîre*, (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), I-II, Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991.
- İBN TOLUN, Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dımaşkî (ö. 953/1546), *Nakdü't-tâlib li-zeğali'l-menâsib*, (nşr. Hâlid Muhammed Dehman, Muhammed Ahmed Dehman), Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1992.
- İBNÜ'l-ADÎM, Ebü'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dımaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- , *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-XII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İBNÜ'ş-ŞİHNE, Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekafî (ö. 815/1412), *Ravzü'l-menâzir fî 'ilmi'l-evâ'il ve'l-evâhir*, (nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- KABACIK, Mehmet, "177 Numaralı Halep Şer'îye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/8, 2013, s. 1117-1135.
- KARAMAN, Hayrettin, "Fakîh", *DİA*, XII (İstanbul 1995), s. 126-127.
- KAYAOĞLU, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi II*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- KAZICI, Ziya, *Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- , *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- , *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- KEZÂRE, Salâh, "el-Mektebetü fî Haleb", *Âdiyyâtü Haleb*, VIII-IX, Suriye 1998, s. 355-363.
- KÜTÜBÎ, Ebû Abdillâh Selâhaddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, (nşr. İhsan Abbâs), I-IV, Beyrut: Dârü Sâdır, 1973-1974.
- LITTLE, Donald P., "Notes on Mamluk Madrasah", *Mamluk Studies Review*, VI, Chicago: Middle East Documentation Center The University of Chicago, 2002, s. 9-20.
- MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, (nşr. Muhammed Zeynühum-Mediha eş-Şerkâvî) I-III, Kahire 1998.
- MA'RÛF, Nâcî, *Medârisü kable'n-Nizâmiyye*, Bağdat: Matbaatu Mecmai'l-İlmi'l-Irakî, 1973.
- MA'TÛK, Sâlih Yûsuf, *Bedreddîn el-'Aynî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- OCAK, Ahmet, "Medreseler Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*

- Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011), I (İslâmî İlimler), 2013, s. 441-462.*
- ÖNKAL, Ahmet - Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII (İstanbul 1993), s. 46-47.
- ÖZCAN, Tahsin, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999) 2001*, s. 133-143.
- ÖZTÜRK, Nazif, "Mütevelli", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 217-220.
- es-SAKKÂR, Sâmî, "İbn Ebû Asrûn", *DİA*, XIX (İstanbul 1999), s. 423-424.
- SİBT İBNÜ'L-ACEMÎ, Ebû Zer Muvaffakuddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 884/1480), *Künûzü'z-zeheb fî târîhi Haleb*, (nşr. Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr), I-II, Haleb: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1996.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, "İslâm'ın Erken Döneminde Kur'ân Eğitimi", *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'ân Sempozyumu*, 14-15 Ekim 2006, 2007, s. 143-152.
- SÜBKÎ, Ebü'l-Hasan Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm (ö. 756/1355), *Fetâvâ's-Sübkî*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire 1964-1976, 1992.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983.
- TOMAR, Cengiz, "Suriye (Kültür ve Medeniyet/Eğitim ve Öğretim Fetihten Osmanlılar'a Kadar)", *DİA*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 555-557.
- UYAR, Gülgün, "Nakib", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 321-322.
- YİĞİT, İsmail, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış" *Türkler Ansiklopedisi*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, S. 748-756.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî, el-Fârikî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XXIII, 9. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981-1985.